

AHİ'EVREN HÂCE NASÎRÜ'D-DİN İLE ALÂÜ'D-DİN ÇELEBİ'NİN ÖLDÜRÜLMESİ VE ÖLÜM TARİHLERİNİN TESBİTİ

Prof.Dr.Mikail BAYRAM

Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Killing of Akhi Awran Nasir Al-Din Mahmud and Ala Al-Din Chalabi and Determining Their Date of Death

There happened a severe strife based on social, political and cultural discrepancies between Khace Nasir al-Din Mahmud, the famous wise man and known as Akhi Awran, and Mawlana Calal al-Din al-Rumi and his circle of friends at the time of Anatolian Seljukids. Murder of Shams-i Tabrizi, Hodja of Mawlana, happened as a result of this contention. Ala al-Din Chalabi, Son of Mawlana, also played an important role in the murder of Shams-i Tabrizi.

While Akhi Awran Khace Nasir al-Din Mahmud was in struggle with the ruling party supportive of the Mongols, Mawlana and his supporters continued the struggle against their opponents with the help of this ruling party. In 1261 (659) at the time of suppressing the uprising commenced by the Akhi Awran and his supporters, this ruling party put Akhi Awran, Ala al-Din Chalabi, Son of Mawlana and the other Akhis to the sword completely in Kırşehir. There are much information in the works of Mawlana and his circle of friends about these events.

In this article, it has been presented information on the events in question and also the time of death of Akhi Awran and Ala al-Din Chalabi has been settled in month and day.

Türkiye Selçukluları döneminin ünlü bilge kişisi olup menkabevî adı Ahi Evren diye tanınan ve asıl adı Hâce Nasîrü'd-dîn Mahmud olan zatın, Mevlânâ ve yakınlarının eserlerinde şiddetli hücumlara ve ağır hakaretlere maruz kaldığı görülmektedir. Anadolu'da Ahi Teşkilâtının kurucusu ve "Debbağların (Dericilerin) Piri" olarak bilinen bu Hâce Nasîrü'd-dîn Mahmud'un, Mevlânâ ve çevresindekilerle aralarındaki sosyal, siyasî, fikrî ve kültürel düşünce farklılığından kaynaklanan münazaa ve mücadeleden Mevlânâ'nın hocası Şems-i Tebrizî'ye (645/1247) suikast düzenleyerek öldürtmüş olmasından dolayı Mevlânâ ve

çevresindekilerin ağır hakaretlerine ve şiddetli hücumlarına maruz kaldığı anlaşılmış bulunmaktadır.¹ Ahi Evren Şeyh Nasîrî'd-dîn Mahmud, Şems-i Tebrizî'nin öldürülmesinden sonra Şems-i Tebrizî'nin katli hadisesine karıştığı kesin olarak bilinen Mevlânâ'nın oğlu Alâü'd-dîn Çelebi² ile birlikte Kırşehir'e gidip yerleşmiştir.³ Kırşehir'e yerleştikten sonra Meşhur Sadru'd-dîn Konevî ile sürekli olarak mektuplaşmış ve hafta zaman zaman görüşmüşlerdir.⁴ Eflâkî, Mevlânâ'nın baş düşmanı olarak nitelendirdiği bu Şeyh Nasîrî'd-dîn'in, Sadru'd-dîn Konevî'nin (673/1275) yakınlarından olduğunu da belirtirken; "Her türlü ilimde Sadru'd-dîn Konevî ile at başı giderdi"⁵ diyerek, onun büyük bir bilgin olduğunu da kabul etmiştir. Bir başka yerde de onun "Tabsira" sahibi olduğunu kaydetmiştir.⁶ Ayrıca Eflâkî, Mevlânâ ve yakınlarının muarızı olan bu zatın ölümü ile ilgili olarak iki hikâye daha anlatmıştır ki, biraz ileride söz konusu edilecektir. İşte burada Ahi Evren Şeyh Nasîrî'd-dîn Mahmud'un Moğol asıllı ve Mevlânâ'nın müridi ve yakın dostu olan Kırşehir Emiri Nûru'd-dîn Caca tarafından öldürüldüğünün ve ölüm tarihinin tesbitine çalışılacaktır. Bu arada bu Şeyh Nasîrî'd-dîn ile Alâü'd-dîn Çelebi'nin Kırşehir'e gitmeleri ve öldürülmeleri ve Mevlânâ'nın bu olay karşısındaki tutumu ve olayla ilgili açıklamaları tesbit olunacaktır. Tabii olarak Anadolu Selçukluları devrinde vuku' bulan bazı sosyal ve siyasî olaylara da açıklık getirilmiş olacaktır. Bu vesile ile Mevlânâ'nın eserlerinin o devrin sosyal ve siyasî hadiselerine açıklık kazandırmada ne kadar yararlı olduğu da görülecektir.

Anadolu Ahi Teşkilâtı'nın kurucusu olarak bilinen Ahi Evren Şeyh Nasîrî'd-dîn'in Kırşehir'de kendi adı ile anılan mahalledeki Ahi Evren Camii'ne bitişik olan türbesinde medfun olduğuna inanılmaktadır. Fakat bugüne kadar hakkında pek çok araştırmalar yapılan⁷ Ahi Evren'in ölüm tarihi şöyle dursun, 200 seneye varan zaman farkı içinde yaşadığı devir dahi tesbit edilememiştir. Bir taraftan Ahi Evren'in Anadolu Selçukluları Devri'nin en güçlü sultanı I. Alâü'd-dîn

¹ *Menâkıbü'l-Ârifin*, Nşr. T.Yazıcı, Ankara 1959-1961, II, 188-190.

² Abdulkaki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâlü'd-dîn*, İstanbul 1959, s. 81, 93-94.

³ Eflâkî Dede, eserinin bir yerinde (3/412. Hikâye) Alâü'd-dîn Çelebi'yi Kırşehri (Kırşehirli) diye anmıştır. Yine Eflâkî'den, Alâü'd-dîn Çelebi'nin oğul ve torunlarının da Kırşehir'de ikamet etmekte olduklarını öğreniyoruz. (Bk. *Aynı eser*, 8/58. Hikâye). Bu kayıtlardan, Mevlânâ'nın oğlu Alâü'd-dîn Çelebi'ye yazdığı mektupların (Bk. *Mektuplar*, Trc. A. Gölpınarlı, İstanbul 1953, s. 40-41, 101-102) Kırşehir'e gönderilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Şems-i Tebrizî'nin öldürülmesinden sonra Alâü'd-dîn Çelebi'nin de Kırşehir'e yerleşmiş olduğu ve Ahi Evren ile kader birliği içinde oldukları görülmektedir.

⁴ Sadru'd-dîn Konevî ile Ahi Evren Şeyh Nasîrî'd-dîn'in mektuplaşmasını konu edinen bir makale neşr etmiş bulunuyoruz. Bkz. *Tarih Dergisi*, (İ. Hakkı Uzunçarşılı'ya Hatıra Sayısı), İstanbul 1979, s. 11-28.

⁵ *Menâkıbü'l-Ârifin*, II, 188. Eflâkî, bu sözleyle Ahi Evren ile Sadru'd-dîn Konevî arasında teati edilen mektuplarda bu iki bilginin bazı ilmi ve felsefi konulardaki münakaşalarını kasdetmiş olmalı.

⁶ "Tabsira" Ahi Evren Şeyh Nasîrî'd-dîn'in uzun adı "Tabsiretü'l-mubtedi ve tezkiretü'l-müntehi" olan eseridir. Kâtib Çelebi de bu eseri Konevî'ye nisbet ettikten sonra (Bk. *Keşfu'z-zunun*, İstanbul 1941-1943, I, 338) bazı nüshâlarında Şeyh Nasîrî'd-dîn el-Muhaddis'e ait olduğuna dair kayıtların bulunduğu işaret ederek Eflâkî'nin tesbitini doğrulamaktadır.

⁷ Bu konuda geniş bibliyografya için bk. F. Taeschner, *İslâm Ortaçağında Futuvva, İktisat Fak. Mec.* İstanbul 1955, XV, 32. Aynı zatın *İslamıca* IV, 1934, s. 31-34 deki yazısı.

Keykubâd (618-634, 1221-1237) ile ilgisi bulunduğu dair haberler⁸, onun VII. (XIII.) asır ortalarında yaşadığını belirlemekteyken, diğer taraftan onun Orhan Gazi devri (726-761/1326-1360) azizlerinden olduğuna dair rivayetlere dayanarak⁹ VIII. (XIV.) asrın ilk yarısında yaşadığı öne sürülmüştür¹⁰. Efsanevi bir şahsiyet olduğu da öne sürülen Ahi Evren Şeyh Nasîrî'd-dîn'in ölümünden sonra adına düzenlenen vakfiyede¹¹ şeyhinin adı Şeyh Hâmid-i Veli olarak geçiyor diye onu Hâmidü'd-dîn-i Aksarâyî'nin (815/1412-13) müridi olarak gösterme fikrini izhar edenler dahi olmuştur¹². Efsaneler ise onu Hz. Peygamber'in amcası Abbas'ın oğlu olarak göstermektedir¹³. Durum böyle olunca Ahi Evren Şeyh Nasîrî'd-dîn Mahmud'un ölüm tarihini kesin olarak ortaya koyacak olan bu çalışmamızın önemi rahatlıkla anlaşılmış olacaktır.

I - ÖLÜM TARİHİNİN TESBİTİ

Ahi Evren Şeyh Nasîrî'd-dîn Mahmud'un 20 kadar eseri bulunduğunu yayınlamış olduğumuz birkaç makalede ortaya koymuş bulunuyoruz¹⁴. Bu eserlerde ve bu eserlerin yazma nüshalarında bulunan bazı kayıtlar, Mevlânâ'nın ve Ahmed Eflâkî'nin onun hakkında anlattığı olayların ışığı altında değerlendirmeye tabi tutulunca Ahi Evren'in ölüm tarihi kesin olarak ortaya çıkmaktadır.

Evvelâ dostu Sadru'd-dîn Konevî'ye yazdığı mektuplardan birinde bir münasebetle o günün 25 Şevval 653 (27 Kasım 1255) Cumartesi günü olduğunu kaydetmiştir¹⁵. Bu kayıtla onun bu tarihte hayatta olduğunu öğrenmiş oluyoruz. Keza Sultan II. İzzü'd-dîn Keykavus'a ithaf ettiği "Letâif-i hikmet" adlı eserinin önsözünde, "655 (1257) yılının sonuna gelindiği zaman"¹⁶ cümlesini kullanmaktadır ki, bu kayıttan da onun 655 yılının son ayı olan Zî'l-hicce (Aralık 1257)

⁸ Firdevsi-i Rumî, Menakıb-i Hacı Bektaş-i Veli, Nşr:A.Gölpınarlı,İstanbul 1958,s.50-53.

⁹ Aşık Paşa-zâde, Tarih-i Âli Osman, İstanbul 1332, s. 202; Gelibolulu Âli, Kühû'l-ahbar, V, 63-65.

¹⁰ Muallim Cevdet, Ahi Evren adına düzenlenen vakfiyeyi neşrederken(Bk.Zeyl ala Fasl fi kitabi-r-Rihla li İbn Battuta, İstanbul 1351/1932. s. 279-282) Vakfiye sahibini Orhan Gazi devrine yaklaştırmak için olacak, vakfiyenin 676(1278) olan tarihini 706(1306) olarak tesbit etmiştir. C. Hakkı Tarım ise,aynı düşünce ile Ahi Evren'in çağdaşı olan Sultan Alâü'd-dîn Keykubâd'ın son Selçuklu sultanı III. Alâü'd-dîn Keykubâd (707/1306) olması gerektiğini savunmuştur (Bk. Kırşehir Tarihi Üzerine Araştırmalar, Kırşehir, 1938, s. 116-117). Aynı yazar bir başka eserinde (Tarihte Karşehri, İstanbul 1948, s. 89) Ahi Evren ile Edebalı'nın oğlu Ahi Mahmud'un aynı kişiler olduğunu savunmaktadır.

¹¹ Bu Vakfiyenin iki nüshası Kırşehir Turizm Derneğinde bulunmaktadır

¹² A. Gölpınarlı, Menakıb-i Hacı Bektaş-i Veli (Açıklamalar Kısmı), s.120-122. Oysa bu Vakfiyede adı geçen Şeyh Hamid-i Veli, esas adı Hâmid olan Şeyh Evhadü'd-dîn Hâmid el-Kirmanî olup (Bk. Menakıb-i Evhadü'd-dîn-i Kirmanî, Nşr. B. Füzûzan-fer, Tahran 1969, s. 10-11; Muhyi'd-dîn İbnü'l-Arabi, el-Fütuhâtü'l-Mekkiyye, Bulak 1293, I, 165), Ahi Evren'in şeyhi ve kayınpederidir.

¹³ Ahi Şecere-nâmelerinde, Ahi Evren adının Hz. Peygamber tarafından kendisine verildiği, Hz, Ali'nin kızı Rukiye ile evlendiği ve Hz.Peygamber'in direktifi ile Anadolu'ya (Diyar-i Rum'a) fütuhât için geldiği anlatılmaktadır. Şecere-nâmelerde Ahi Evren'in Anadolu'ya geliş tarihi ise, 830 (1425) olarak belirtilmektedir.

¹⁴ Ahi Evren Kimdir? Gerçek Şahsiyeti ve Eserleri, Türk Kültürü Dergisi, Sayı 191, s. 658-668; Baba İshak Harekâtının Gerçek Sebebi ve Ahi Evren ile ilgisi, Diyanet Dergisi, XVIII, 69-7E.

¹⁵ Konya Mevlânâ Müzesi Ktp. nr. 1633, yp. 113b.

¹⁶ Esad Ef. (Süleymaniye) Ktp, nr. 2880, yp. 1b; Blochet, Catalogue, I,61-62.

ayında da hayatta olduğunu öğreniyoruz. Diğer taraftan 673(1275) yılında hayatta olmadığına dair bir kayıt bulunduğu gibi¹⁷ “Menâhic-i seyfi” adlı eserinin 10 Receb 660 (31 Mayıs 1262) istinsah tarihli nüshasının¹⁸ müstensihi Konyalı Ali b. Süleyman b. Yunus bu nüshanın 1a sahifesinde eser ve yazarı için düştüğü kayıta eserin yazarının adını kaydettikten sonra onu, “قدس الله روحه وجعل في اعلا العليين درجته بفضل وكرمه ووسع جوده” şeklinde coşkun bir dua ile yadetmiştir. Bu duadan Ahi Evren Şeyh Nasîrî’-d-dîn Mahmud el-Hoyî’nin belirtilen tarihte de hayatta olmadığı kesin olarak anlaşılmaktadır. Duanın rast gele bir duadan farklı oluşu, yani coşkun ifadelerle ölünün yadedilmiş olması, ölümden duyulan acının tazeliğini gösterir. Bu bakımdan Ahi Evren Şeyh Nasîrî’-d-dîn Mahmud’un 10 Receb 660 (31 Mayıs 1262) tarihine yakın bir zamanda vefat ettiğine hükmedilebilir. Böylece Ahi Evren’in vefat tarihini, Zilhicce 655 (Aralık 1257) ile 10 Receb 660 (31 Mayıs 1262) yılları arasında ve fakat muhtemelen verilen ikinci tarihe daha yakın bir tarihte vefat ettiğini belirlemiş oluyoruz. Bununla beraber Eflâkî’nin Sivaslı Nefisü’-d-dîn’den naklen anlattığı bir olay bu ihtimali doğrulamakta ve bu tarihi, yıl olarak belirlemeyi mümkün kılmaktadır.

Olay şöyledir : Konya’da Vezir Ziyâü’-d-dîn Hanikâh’ı diye bir hanikâh ve bu hanikâhın büyük bir şeyhi varmış ki, iki hanikâhın şeyhliğini yapıyormuş. İsmi açıklanmayan ve fakat Mevlânâ’nın muarızlarından olduğu tasrih edilen bu şeyh, dünyadan göçünce Mevlânâ devrin maliye nazırına bir mektup yazarak Vezir Ziyâü’-d-dîn Hanikâh’ı şeyhliğine Hüsamü’-d-dîn Çelebi’nin tayin edilmesini ister.¹⁹ Mevlânâ’nın bu mektubu üzerine maliye işlerine bakan Vezir Tacü’-d-dîn Mu’tez’in²⁰ aracılığı ile Vezir Ziyâü’-d-dîn Hanikâh’ının Hüsamü’-d-dîn Çelebi’ye verilmesi hakkında sultandan ferman alınır²¹. Çelebi Hüsamü’-d-dîn’in posta oturma merasimi yapılmak üzere Mevlânâ ve bütün yakınları sözü edilen hanikâha giderler. Merasim sırasında orada bulunan Ahi Ahmed²² ayağa kalkar ve : “Biz bu adamın (Hüsamü’-d-dîn Çelebi’nin) şeyhliğini kabul etmiyoruz” der, Hüsamü’-d-dîn’in serilmiş bulunan seccadesini de katlayarak orada bulunanlardan birinin eline verir. Az kalsın büyük bir fitne kopacaktı. Mevlânâ o sırada yalına-

¹⁷ Bu kayıta Ahi Evren’in adı Şeyh Nasîrî’-d-dîn olarak Evhadü’-d-dîn-Kirmanî ile beraber geçmekte ve her ikisi için “رضي الله عنه” tabiri kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu kaydın yazıldığı tarihte hayatta olmadığı anlaşılmaktadır

¹⁸ Halet Ef. İlâvesi (Süleymaniye) Ktp. nr. 92, yp. 32a.

¹⁹ Mevlânâ’nın bu mektubu için bkz. Mektubât-ı Hz. Mevlana Celalü’-d-dîn, nşr. F. Nâfiz Uzluk, İst. 1356,/1937, s. S. 128-129.

²⁰ Tacü’-d-dîn Mu’tez, Celâlî’-d-dîn-i Hvarizmşah’ın I, Alâü’-d-dîn Keykubâd’a elçi olarak gönderdiği bilgin Muhyî’-d-dîn Tahir b. Umer’in oğludur (Bk. Müsameretü’-l-ahbar, s. 73). Kardeşi II. İzzü’-d-dîn Keykavus ile taht mücadelesine giren IV. Ruknü’-d-dîn Kılıç Arslan, yardım almak gayesiyle elçi olarak Moğollar nezdine gönderilen Tacü’-d-dîn Mu’tez Moğollar tarafından vezirlik makamına tayin edilmiştir (Bk. Müsameretü’-l-ahbar, s. 65-66; el-Evamiirü’-l-alâiyye, s. 647).

²¹ Burada adı zikredilmeyen sultan, IV. Ruknü’-d-dîn Kılıç Arslan (65-63/-1260-65) olsa gerek. Çünkü Tacü’-d-dîn Mu’tez bu sultan zamanında Moğollar tarafından Maliye işlerine bakan vezir olarak Anadolu’ya gönderilmiştir

²² Eflâkî’ye göre, zamanın cebabiresinden (zorba), kuskanç, anûd (inatçı) bir adam olan Ahi Ahmed, Evhadü’-d-dîn-i Kirmanî’nin müritlerindendir. “Menakib-i Evhadü’-d-dîn-i Kirmanî”de (s. 139-141) adı geçmektedir.

yak dışarı çıkar. Şeyhler ve ileri gelenler geri çevirmek için uğraşırlarsa da muvaffak olamazlar. Büyüklerin ve emirlerin araya girmesine rağmen Ahi Ahmed'i red ve tard ederek kulluğa kabul etmez. Sultan bu durumdan haberdar edilince Ahi Ahmed'i öldürtmek ister. Fakat Mevlânâ buna rıza göstermez. Sonunda o şeyhten boşalan her iki hanikâhın da şeyhliği Çelebi Hüsamü'd-dîn'e verilir²³.

Eflâkî bu şeyhin ölümüyle ilgili olarak bir hikâye daha nakletmiştir²⁴. O da şöyledir : "Mevlânâ, Hüsamü'd-dîn Çelebi'nin bağında imiş. Yakınlarıyla sema yaparlarken Mevlânâ birden bire orada bulunanlara hitaben: "Ey dostlar! Ziyâü'd-dîn Hanikâhî'nin Çelebi Hüsamü'd-dîn'e ait olmasını istiyorum" demiş. Ertesi gün şehirden gelenler, hiçbir hastalığı ve rahatsızlığı olmadığı halde Ziyâü'd-dîn Hanikâhî şeyhinin öldüğünü ve minareden selâ verdikleri haberini getirmişlerdir. Eflâkî, bu şeyhin kibirli, zorba, dünya sevgisi ve garazkârlığı yüzünden Mevlânâ ve çevresindekileri devamlı kötilediğini ve aleyhlerinde bulunduğunu, bu yüzden de Cennet Ehli'nin okuna hedef olup öldüğünü belirttiikten sonra, bu şeyhin ölümünden üç gün sonra Hazret-i Mevlânâ'nın emri ile Çelebi Hüsamü'd-dîn'in posta oturma merasimi yapıldığını da kaydetmektedir. Bu demektir ki, Mevlânâ, bu şeyhin ölümünden önce Ziyâü'd-dîn Hanikâhî'nin, Hüsamü'd-dîn Çelebi'ye verilmesi ile ilgili yukarıda sözü edilen mektubunu hemşehrisi Vezir Tâcü'd-dîn Mu'tez'e yazmıştır.

Bu iki hikâyede adı zikredilmeyen şeyhin, Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-dîn Mahmud el-Hoyî olduğu şundan bellidir:

1-Bu şeyhin -iki hikâyede de- Mevlânâ'nın muarızlarından olduğunun belirtilmiş olması,

2-Bu hanikâhın Hüsamü'd-dîn Çelebi'nin emrine verilmesine rıza göstermeyen Ahi Ahmed'in Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-dîn'in hapisane arkadaşlarından ve Evhadü'd-dîn-i Kirmânî'nin müritlerinden oluşu²⁵,

²³ Menâkıbü'l-Ârifin, II, 754-758. II. İzzü'd-dîn Keykavus ile IV. Kılıç Arslan mücadelesinde Ahiler Keykavus'u destekliyorlardı. Nitekim tam bu mücadeleler sırasında Ahi Evren'in II. Keykavus'a "Letaif-i hikmet" adlı bir eser ithaf ettiğini (Bk. Esad Ef. Ktp. Nr. 2S80, yp. Ib) görüyoruz. Keykavus mağlub olup ülkeyi terkedince, iktidarı ele geçiren IV. Kılıç Arslan Ahi ve Türkmen çevrelerin zaviye, işyeri ve medreselerinin ellerinden alınmasına dair ferman çıkarmış ve onlara, Mevlânâ'ya intisab etme mecburiyeti koymuştur. Bu olayda da bunu görmekteyiz. Ahilerden bazılarının -kerhen de olsa- buna rıza gösterdiklerini de biliyoruz.

²⁴ Menâkıbü'l-ârifin, I, 558.

²⁵ Ahi Ahmed, Menâkıbü'l-Evhadü'd-dîn-i Kirmanî'de Kirmanî'nin müritlerinden olduğu belirtilmekte olup, I. Alâü'd-dîn Keykubâd devrinde Malatya Muhafızlığına (Şihna) tayin edilmiştir (Bk. adı geçen eser, Nşr. B. Füzûzan-fer, Tahran 1347, 3. 139). Sa'dü'd-dîn Köpek olayından sonra Ahi Ahmed, Sa'dü'd-dîn Köpek taraftarı olduğu öne sürülerek Konya'ya getirilmiş bizzat sultan tarafından sorguya çekilmiş, işkenceye tabi tutulmuş ve hapsedilmiştir (Bk. Aynı eser, s. 140-142). Nitekim Eflâkî de Mevlânâ'nın muarızlarından olan Ahi Ahmed'i kötölemekte, hakaret etmekte ve hapse düşüğüne de işaret etmektedir (Bk. Menâkıbü'l-ârifin, I, 225, 276; II, 755-758). Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-dîn de Celâlî'd-dîn Karatay'a sunduğu "Medh-i fakr u zemm-i dünya" adlı eserinde (Bursa Eski Eserler Ktp. Hüseyin Çelebi Kısım, Nr. 1184, 180b) beş sene süreyle işkence ve zulme maruz kaldığını, zindana atıldığını bildirmektedir ki bu beş sene Sa'dü'd-dîn Köpek'in öldürüldüğü tarih olan 637 (1239-40) ile II. Gıyasü'd-dîn Keyhüsrev'in ölüm tarihi olan 642 (1244-45) yılları arasında geçen süredir. Ayrıca II. Gıyas üd-Din Keyhüsrev, tahtına göz koyduklarını ileri sürerek Baba İlyas'ı da tutuklattığını ve bazı müritlerini de öldürttüğünü Elvan Çelebi'nin "Menâkıbü'l-kudsiyye" sinden (Mevlânâ Müzesi Ktp. Nr. 4937, yp. 24b-25a) öğren-

3-Sultan IV. Ruknû'd-dîn Kılıçarslan'ın saltanatı zamanında (659-663/1260-1265) vuku' bulan bu olayın Ahi Evren Şeyh Nasîrû'd-dîn Mahmud'un ölüm tarihi için belirttiğimiz tarih ile uyuşması,

4-Zaten Eflâkî eserinin bir başka yerinde Ziyâü'd-dîn Hanikâhî şeyhinin Vezir Nasîrû'd-dîn olduğunu bildirmektedir²⁶. Eflâkî'nin bu ifadesinden Şeyh Nasîrû'd-dîn'in bir dönemde vezirlik makamında bulunduğunu öğrenmekteyiz. Mevlânâ'nın da onun vezir olduğunu ifade ettiğini yukarıda belirtmiştik.

Şimdi Eflâkî'nin naklettiği bu iki olayda öldüğü belirtilen ve fakat adı açıklanmayan Ziyâü'd-dîn Hanikâhî şeyhinin Ahi Evren Şeyh Nasîrû'd-dîn olduğunu tesbit ettikten sonra bu olayın tarihini ve dolayısıyla Ahi Evren'in vefat tarihini bir yıl içinde sınırlamak için devrin bazı siyasî olaylarına değinmemiz gerekmektedir.

652-58 (1255-60) yılları arasında cereyan eden II. İzzü'd-dîn Keykavus ve IV. Ruknû'd-dîn Kılıç Arslan mücadelesi sırasında²⁷ Tâcü'd-dîn Mu'tez elçilik yapmaktadır. 658 (1260) de Uc bölgelere kaçarak oradan kuvvet toplayıp orta Anadolu'yu almayı düşünen II. Keykavus'un bu kuvvetlerine karşı koymak için Moğollardan yardım almak üzere Hulagu Han'ın yanına giden Selçuklu ümerasından biri de Tâcü'd-dîn Mu'tez'dir²⁸. Ancak bu elçilik görevinden dönüşte Moğollar tarafından mâliye işlerine bakan ve Moğollara ait vergileri takibeden vezir olarak 658 (1260) yılında Anadolu'ya gönderildi²⁹. İşte Tâcü'd-dîn Mu'tez bu görevde iken Mevlânâ kendisine mektup yazarak Vezir Ziyâü'd-dîn Hanikâhî'nin, Hüsamü'd-dîn Çelebi'ye verilmesini istemiştir³⁰. Böylece Eflâkî'nin Ahi Evren Şeyh Nasîrû'd-dîn'in ölümünden hemen sonra vuku' bulunduğunu anlattığı olayın tarihi de 658 (1260) yılının son aylarıyla 10 Receb 660(31 Mayıs 1262) tarihi arasında sınırlanmış oluyor.

II - AHI EVREN HÂCE NÂSİRÛ'D-DİN VE ALÂÛ'D-DİN ÇELEBİ ŞEHİDEN ÖLMÜŞLERDİR

Eflâkî, eserinin bir yerinde Mevlânâ'nın muarızı olan bu şeyhin, yani Ahi Evren Şeyh Nasîrû'd-dîn Mahmud'un cennet ehli'nin okuna hedef olmak suretiyle öldürüldüğünü³¹, bir başka yerinde de bu şeyhin müritleri tarafından

→ →

mektbeyiz. İbn Bibi de Sa'dü'd-dîn Köpek'in öldürülmesinden sonra taraftarlarının da öldürüldüklerini yazmaktadır (Bk. el-Evâmirü'l-alâiyye, Nşr. A. Sadık Erzi, Ankara 1956, s. 479-482). Baba İshak isyanı'nın gerçek sebebinin II. Gıyasî'd-dîn'in Ahi ve Türkmen ileri gelenlerine karşı giriştiği temizleme hareketi olduğuna dair makalemiz için bk. Diyanet Dergisi, XVIII, 69-78. Zaten bu Sultan yani II. Gıyasî'd-dîn Keyhüsrev 635(1237) yılında Eğirdir'de yaptırdığı hanın kitabesinde Ahi ve Türkmen çevreleri kasdederek Haricileri(Havaric) kahreden ve onlara göz açtırmayan olarak kendisini vasfetmekte ve bu yöndeki uygulamalarını ifade etmektedir.

²⁶ Adı geçen eserin Türkçe tercümesinde, II, 133, (4/104. Hikâye).

²⁷ el-Evâmirü'l-alâiyye, s. 635-640 Mûsameretü'l-ahbâr, s. 71-77; O. Turan, Keykavus II., İslâm Ansiklopedisi, IV, 644.

²⁸ Mûsameretü'l-ahbâr, s. 65-66; O. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1971, s. 493.

²⁹ Mûsameretü'l-ahbâr, s. 73; Selçuklular zamanında Türkiye, s. 525-526.

³⁰ Mükâtebât-i Mevlânâ Celâlü'd-dîn, s. 127-128.

³¹ Menâkıbü'l-Ârifin , I, 558.

zehir verilerek öldürüldüğünü yazıyor³². Birbiriyle çelişen bu iki haberden çıkarılacak doğru sonuç Ahi Evren Şeyh Nasîr ü'd-din'in eceliyle değil şehiden öldürüldüğüdür. Gerçekten de Ahi Evren'in, Kırşehir Emiri, Moğol asıllı ve Mevlânâ'nın dostu ve müridi Nuru'd-din Caca tarafından öldürüldüğü anlaşılmaktadır. Mevlânâ'nın oğlu Alâü'd-din Çelebi de onunla birlikte öldürülmüştür. Bütün menkıbe yazarlarının yaptığı gibi, Eflâkî de yukarıda gördüğü gibi anlattığı olayların yer ve zamanını belirlememektedir. Bu bakımdan Ahi Evren Şeyh Nasîr ü'd-din'in nasıl öldürüldüğünü açıklayabilmek için tekrar 658-660(1260-1262) yıllarında cereyan eden bazı siyasî olayları hatırlatmamız gerekmektedir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, II. İzzü'd-din Keykavus ile IV. Rüknu'd-din Kılıç Arslan mücadelesi, Moğolların destek ve direktifi ile hareket eden Kılıç Arslan'ın galibiyeti ile son bulup, II. İzzü'd-din Keykavus'u destekleyen Denizli (Ladik) ve Karaman Türkmenleri 659 (1261) da mağlub edilince, Moğol Noyanı Alıncak'ın emri ile Muînü'd-din Süleyman (Pervane), Keykavus taraftarı olup, Türkmenleri destekleyen ileri gelen devlet adamlarını toplayarak Noyan Alıncak'a teslim eder. Alıncak da onları kamilen şehit ettirir³³. Bu şehitlerden sadece yedisinin adı kaynaklarda mezkurdur³⁴. Oysa Moğolların bu olayları yatıştırmak için gizli ve açık daha birçok zevatın canına kıydıkları muhakkaktır. Nitekim Ahi Evren Şeyh Nasîr ü'd-din ile Sadru'd-din Konevî arasında mektup götürüp getiren, çok zengin bir tacir olan el-Hâc Tacî'd-din Kâşî adındaki zatın da yine IV. Rüknu'd-din'in tahta oturduğu tarihten hemen sonra Moğollar tarafından bir gece evi basılarak öldürüldüğü ve servetinin yağma edildiğini Eflâkî'den öğreniyoruz³⁵. Devrin tarihçileri bu ve benzeri olaylar hakkında pek fazla bilgi vermemiş, belki de susmak zorunda kalmışlardır. İşte bu olayların

³² Aynı eser, I, 190.

³³ el-Evamirü'l-alâiyye, s. 642; Müsameretü'l-ahbar, B. 72-73; F. Köprülü, Anadolu Beyliklerine Dair Bazı Notlar, Türkiye Mec. İstanbul, 1928, II, 17.

³⁴ el-Evamirü'l-alâiyye, s. 642; Müsameretü'l-ahbar, s. 72; Anonim Tarih-i âl-i Selçuk, Nşr, F. Nafiz Uzluk, Ankara 1952, s. 46.

³⁵ Ahi Evren, Sadru'd-din Konevî'ye yazdığı mektuplardan birinde "Birader-i aziz, Muharrirü'l-fezail, Seyyidü'l-akran" diye andığı bu Tacî'd-din Kâşî'nin kendisine mektup getirdiğini yazmaktadır. Bk. Mukâtebat, Ayasofya(Süleymaniye) Ktp. nr. 2412, yp. 54b. Mevlânâ'nın da bir mektubunu Kırşehir Emiri Seyfu'd-din Tuğrul'a götüren bu zatın adı Mevlânâ'nın mektubunda Tacî'd-din olarak geçmekte ve Tacir olduğu belirtilmektedir. Bk. Mektuplar, Trc.A. Gölpinarlı, İstanbul 1963, s. 185. Ahi Evren'in mektubunda ise, görüldüğü gibi Tacî'd-din Kâşî olarak anılmakta ve Konevî'nin bağlı olduğu belirtilmektedir. Menâkıbü'l-ârifin'de de (I, 278-279) el-Hacc Kâşî diye adı geçen bu zatın, birkaç defa hacca gittiği, seyahatleri esnasında pek çok meşhur şeyhin sohbetinde bulunduğu ve Sadru'd-din Konevî'nin bağlilarından olduğu da burada belirtilmektedir. Eflâkî'ye göre: Bir defasında Mevlânâ ile Konevî'nin buluştukları bir mecliste bu el-Hacc Kâşî de bulunmuş, Mevlânâ'ya karşı terbiyesizlik edip gücendirmiştir. Bu terbiyesizliğinin cezası olarak bu olaydan üç gün sonra birkaç rind evini basarak kendisini öldürüp nesi varsa alıp götürmüşlerdir. Tabii ki, bu üç beş Mevlevî rindin yapabileceği bir iş değildir. Onu Moğollar öldürmüş olmalıdır. Moğollar'ın bu şekilde ortadan kaldırdıkları daha birçok kişiler vardır. Sadru'd-din Konevî ile Ahi Hâce Nasîr'in yakınlarından olan el-Hacc Tacî'd-din Kâşî, Mevlânâ ve çevresindekiler arasında sevilmeyen bir kişi olduğu Eflâkî'nin onun hakkı, daki ifadelerinden anlaşılmaktadır. Bu zat da Ahi ve Türkmen iler gelenler gibi öldürüp serveti müsaderede edilenlerden biridir. Eflâkî, Moğol yanlısı tutumu ve Türkmen ve Ahilere düşmanlığından dolayı ve Mevlânâ'ya da bir kera met payı çıkarmak gayretiyle sık sık yaptığı gibi bu olayı da kısmen tahrif ederek anlatmaktadır.

tarihi 659 (1261) yılının ilk aylarıdır³⁶.

IV. Rüknu'd-din Kılıç Arslan 658 (1260) yılında Hulagu Han'ın menşuru ile iktidarı ele geçirince³⁷ kendisine bağlı olan ümerayı (komutanları) belli makamlara getirdi. Çevre illere ve uçlara da bazı tayinler yaptı. Kırşehir Emirliği'ne de Nuru'd-din Caca tayin edildi. Ankara Aksaray, Çankırı, Kastamonu, Denizli, Karaman Kırşehir ve Uç bölgelerde Türkmen ve Ahiler (tarihçilerin ifadesiyle Havâric) bu yeni tayinlere ve yönetime karşı ayaklandılar. Tarihçi Kerîmü'd-din Mahmud el-Aksarâyî, fitne diye adlandırdığı bu isyanların bastırılışından dolayı "Mum rüzgâr karşısında sönmeye mahkumdur" diyerek³⁸ memnuniyetini ifade etmektedir.

İşte bu direnişlerin en şiddetlisi Kırşehir'de oldu ki, Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-din Mahmud ve çevresindekiler tarafından yönetildiği muhakkaktır. Burada isyancıların Nuru'd-din Caca'yı şehre sokmadıkları, bunun üzerine asker sevk edilerek şehrin muhasara edildiği, şehir zaptedilince de isyancıların kamilen kılıçtan geçirildiği anlaşılmaktadır. Adı geçen tarihçi aynen şöyle demektedir: "Kırşehir Emirliği Nuru'd-din Caca'ya verildi. Orduyla onun üzerine geldi. Bir süre muhasara edildi. Onu kaleden söküüp attılar. Hariciler (Türkmenler) ki, ona uymuşlardı kamilen öldürüldüler³⁹". Baba İlyas'ın torunu Aşık Paşa'nın oğlu Elvan Çelebi (761/1360) de Hacı Bektaş ile Osman Gazi'nin kayınpederi Edebalı'nın sultanla savaşmayı göze almadıklarını söylerken⁴⁰ Kırşehir'de Ahi Evren ve arkadaşlarının katliama tabi tutuldukları olayı kasdetmiş olmalıdır. Sayın A.Yaşar Ocak'ın zannettiği gibi⁴¹ 1240 (638) de vuku bulan Baba İshak İsyanı'nı kasdetmiş olamaz. Çünkü 726 (1326) da ölen Edebalı'nın Baba İshak İsyanı'na ulaşması mümkün görünmemektedir⁴². Selçuklu devri yazarlarının, Ahi Evren Hâce Nasîrü'd-din üzerindeki şiddetli fikri ve siyasi baskılardan ötürü onun adını anmadıklarını, bazılarının da bir şahıs zamiriyle ona işaret ettiklerini görüyoruz⁴³. İşte bu tarihî verilerden ve belgelerden sonra tarihçi Kerîmü'd-din

³⁶ Bu olayın tarihi için 1261-1264 yılları arasında değişen tarihler Üzerinde durulmuştur. Bk. M. Varlık, Germiyan Oğulları, Ankara 1974, s. 12. Oysa 659 (1261) yılının ilk ayları olduğu anlaşılmaktadır. Ahi Evren 10 Receb 660 (31 Mayıs 1262) den önce öldürüldüğüne göre, bu olayın tarihi de bu tarihten önce olmalıdır. Bk. Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 525.

³⁷ Anonim Selçuklu Tarihi'nde Rüknu'd-din Kılıç Arslan'ın 659 (1261) yılı 14 Ramazan ayında tahta oturduğu bildirilmektedir. Bu tarih isyanların bastırıldığı ve Rüknu'd-din'in duruma tamamen hakim olup muzaffer olarak tahta geçişinin tarihi olmalıdır.

³⁸ Mûsameretü'l-ahbar, s. 73-74.

³⁹ Mûsameretü'l-ahbar, s. 75. امارت قيرشهر بنورالدين جاجا تفويض نمودند بر لشگر بر سر او آمد و مدتی محاصرت.

نمودند و او را از قلعه قلع کردند و خوارج که متابعت او نموده بودند علی حده بقتل رفتند

⁴⁰ Menakıbü'l-kudsiyye, Konya Mevlânâ Müzesi Ktp. nr. 4937, yp.

⁴¹ A. Yaşar Ocak, Babailer isyanı, İstanbul 1981, s. 163-165.

⁴² Edebalı ile Baba İlyas arasındaki ilgiye dair rivayetleri izah edebilmek için olmalı Neşri ve Taşköprü-Zade gibi Osmanlı tarihçileri Edebalı'nın 120 sene yaşadığını yazmışlardır.

⁴³ Ahi Evren Hâce Nasir üzerindeki şiddetli siyasi ve fikri baskılar sonucunda adının ve eserlerinin tarih boyunca meçhul kaldığını belirtmiştik Ekz. Ahi Evren Kimdir?, Türk Kültürü Dergisi, Sayı, 191, s. 658-668; Baba İshak Harekâtı, Diyanet Dergisi, XVIII, 69-78). Gene bu baskılar yüzünden devrin birçok yazarları, Ahi Evren'in adını anmaktan kaçındıkları görülmektedir. Bu cümleden olarak "Menakub-i Evhadü'd-din-i Kirmani"nin yazarı (s. 158) Anadolu'lu bir bilgin (Danişmend) diyerek adını vermediği zatın Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-din Mahmud olduğunu isbat

Aksarâyî'nin, yukarıda sunduğumuz sözlerinde "O" zamiri ile Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-dîn Mahmud'a işarette bulunduğuna inanmamak mümkün değildir. Aynı tarihçi eserinin bir başka yerinde de Sadru'd-dîn-i Konevî'den bahsederken, Türkmen şeyhleri ve bu arada Ahi Evren'i de kasdederek "şu riyakârlar takımı da bu zamanda o tarikat önderi karşısında tasavvuftan dem vurmaktaydılar"⁴⁴ demek suretiyle isim zikretmeksizin Türkmen şeyhlere karşı gayzını ortaya koymaktadır. Burada belki de Ahi Evren ile Şeyh Sadru'd-dîn Konevî arasında teati edildiğini tesbit ettiğimiz mektuplarda bu iki bilgin arasında geçen münakaşaları kast etmiştir. Görülüyor ki, bu tarihçi de isim zikretmekten kaçınmıştır.

İşte burada anlatılan olayın tarihi 659 (1261) dur. Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-dîn'in de 10 Receb 660 (31 Mayıs 1262) tarihinden çok az önce ölmüş olduğunu söylemiştik. Bu olay, yani Caca oğlu Nuru'd-dîn'in Kırşehir'deki isyanı bastırıp, isyancıları kılıçtan geçirmesi de yukarıda bahsi geçen Türkmenleri destekleyen Selçuklu Ümerası'nın, Moğol Noyanı Alıncak tarafından öldürülmesi olayından birkaç ay sonradır. Bu bakımdan Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-dîn Mahmud'un bu olayda isyancıların lideri olarak öldürüldüğüne muhakkak nazarıyla bakıyoruz. Nitekim Evliya Çelebi, İstanbul'daki dabbaglardan bahsederken debbağların Ahi gelenek ve kurallarını uygulamakta olduklarını kaydettikten sonra, bu debbağların pirlerinin Ahi Evren olduğuna, yanlarında teberrüken sakladıkları, iftihar vesilesi olarak titizlikle korudukları yeşil sırık üzerinde deriden yapılmış bir bayrak bulunduğunu ve bu bayrağın Ahi Evren'den kalma olduğuna, Ahi Evren'in Zalim Sultan'a (Dehhak) karşı bu bayrağı açarak isyan ettiğine inandıklarını da kaydetmektedir.⁴⁵ Bu rivayet de Ahi Evren'in şehiden öldüğünü göstermekte ve iddiamızı doğrulamaktadır. Bahsini ettiğimiz isyan olayının hatırası asırlarca debbağlar arasında unutulmadan yaşamıştır. Ayrıca Kırşehir ve çevresinde bazı halk söylentileri de Ahi Evren'in eceliyle ölmediğine delâlet etmektedir ki, biraz ileride söz konusu edilecektir.

Diğer taraftan gerçekten Ahi Evren Hâce Nasîr'in bir dönemde yöneticilerden hoşnut olmadığı ve hatta onlara karşı isyankâr bir tutum içinde olduğu bazı eserlerinden sezilmektedir. Bilhassa ömrünün sonunda yazdığı anlaşılan ve bir vasiyyet-nâme niteliğinde olan "Âğâz u encâm" adlı eserinin bir yerinde "Özellikle bu zamanın kurt tiynetli padişahları -kişilerin varisleri olsa bile-

→ →

edecek bazı deliller vardır. Gene aynı yazar, (s. 71) Ahi Evren'in zevcesi olduğunu tesbit ettiğimiz Evhadü'd-dîn-i Kirmanî'nin kızı Fatma Hatun esaretten döndükten sonra (658/1260) babasının arkadaşının evinde kalmak istediğini ve oraya gittiğini belirtirken Ahi Evren'in adını ve nerede ikamet etmekte olduğunu açıklamaktan kaçınmıştır. Ancak Menakıb-ı Hacı Bektaş (Trc, A. Gölpinarlı, İstanbul 1958) ve Aşık Paşa-Zade'nin Tarih-i Âl-i Osman'ında (İstanbul 1332, s. 205) Fatma Bacı'nın Kırşehir'e, yani kocası olan Hâce Nasîrü'd-dîn'in yanına gitmiş olduğunu öğreniyoruz. Bundan başka İbn Bibi de eserinde (s. 307)l. Alâü'd-dîn Keykubad'a eser ithaf edenlerden söz ederken isim zikretmemektedir. Ahi Evren Hâce Nasîrü'd-dîn'in "Yezdan Şınahî" ve "Mürşidü'l-Kifaye" adlarında iki eserini l. Keykubad'a sunduğu göz önünde bulundurulursa İbn Bibi'nin isimlerini zikretmediği yazarlardan birinin de Ahi Evren olduğu sonucuna varmamak mümkün değildir. Keza Menakıb-nâme ve Ahi Şecere-nâmelerinde Ahi Evren Ahilerin Sultanı diye anılmaktadır. Bu bakımdan Tokatlı Nasîrü'd-dîn Vâiz "Fütuvvet-nâme" sinde (Nşr. F. Taeschner, Leibzig, 1944, s. 57-57) isim zikretmeksizin "Ahilerin Sultanı" dediği meth edip rahmet dilediği kişinin de gene Ahi Evren Hâce Nasîrü'd-dîn Mahmud olduğu gayet sarhihtir.

⁴⁴ Musameratü'l-ahbar, s. 91

⁴⁵ Seyahat-nâme, İstanbul 1316, I, 495

terekesine (miras) el koymaktadırlar. Şeriatın hükümleri büyük ölçüde kalktı. İslâmdan sadece bir ad kaldı"⁴⁶ demektir ki, bu tutumu da onun gerçekten devlete karşı isyan bayrağını açmak suretiyle fikirdaş ve gönüldaşları Baba İlyas ve Baba İshak'ların yolunda gittiğini göstermektedir. Bir şey daha var: Belki de Ahi Evren Hâce Nasîrî'd-dîn daha hayatta iken onun tasarrufunda bulunan Konya'daki Hanikâh-i Ziya ve Hanikâh-i Lala müritlerinden alınıp, Hüsâmü'd-dîn Çelebi'ye verilmek istendi. Bunun üzerine feveran göstererek isyan bayrağını açtı. Nitekim Eflâkî'nin ifadesinden de bu şeyh, yani Ahi Evren Şeyh Nasîrî'd-dîn daha hayatta iken Mevlânâ "hemşehrim" dediği Vezir Tâcü'd-dîn Mu'tez'i araya sokarak Sultan'dan (IV. Rüknu'd-dîn Kılıç Arslan) bu iki Hanikâhın Hüsâmü'd-dîn Çelebi'ye verilmesine dair fermanın çıkarılmış olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Hüsâmü'd-dîn'in posta oturma merasimi Ahi Evren'in ölüm haberinin Konya'ya gelişinden üç gün sonra vaki olmuştur.

Tarihçi Kerimü'd-dîn Mahmud el-Aksarâyî'nin örtülü olarak bahsettiği ve Ahi Evren ve arkadaşlarının öldürüldükleri Kırşehir'deki isyan ve katliam olayına diğer Anadolu Selçukluları devri tarihçilerinin hiçbirisi yer vermedikleri gibi, Mevlevî yazarlar da -biraz ileride söz konusu edileceği üzere -Mevlânâ'nın oğlu Alâü'd-dîn Çelebi de bu katliamda öldürüldüğü halde hiçbir surette bu olaydan bahsetmemişlerdir. Ancak Mevlânâ'nın diğer oğlu Sultan Veled kardeşinin ölümü münasebetiyle yazdığı bir rubaide "Alâü'd-dîn'in yasıyla ay karaya büründü, Güneş ve gökyüzü başlarına kül serptiler"⁴⁷ demek ve kardeşinin ölümü sırasında ay tutulduğuna işaret etmektedir. Aynı şekilde "Menakıb-i Ahi Evran"ın yazarı da Ahi Evren'in ölümünden bahsederken :

"Ay tutuldu yahtısını virmedi

Kimsene yıldız ışığın görmedi"⁴⁸

diyerek Ahi Evren'in ölümü sırasında ay tutulduğunu kaydediyor. Bu iki yazarın birbirinden habersiz olarak Ahi Evren ve Alâü'd-dîn Çelebi'nin öldükleri günün bir Ay tutulması olayına tesadüf ettiğini belirtmiş olmaları bir gerçeğin ifadesi olmalıdır. Buna göre 10 Receb 660 (31 Mayıs 1262) tarihinden biraz önce ölmüş olduğu sonucuna vardığımız Ahi Evren'in vefat tarihi yıl ve gün olarak da astronomik bir hesaplama ile tesbit edilebilir düşüncesiyle İstanbul Fen Fakültesi Astronomi Bölümü yetkilileriyle görüştük. Doç. Dr. Tarık Gökmen Bey 1 Nisan 1261 (27 R. Evvel 659) günü parçalı bir ay tutulmasının vaki olduğunu ve bu ay tutulmasının Türkiye'de görüldüğünü ellerindeki almanaklardan tesbit ettiler⁴⁹. Kendilerine burada teşekkür etmeyi bir borç sayıyorum. Böylece yukarıda bir yıllık zaman içinde sınırladığımız Ahi Evren'in vefat tarihi bu astronomik hesaplama ile hem te'yid edilmiş, hem de gün olarak belirlenmiş oldu. Ayrıca Mevlânâ'nın oğlu Alâü'd-dîn Çelebi'nin de Ahi Evren ile birlikte Kırşehir'de öldürüldüğüne dair görüşümüz de doğrulanmış oluyor.

⁴⁶ Ağaz ü encam, Bursa eski eserler Ktp. (Hüseyin Çelebi Kısmı) nr. 1184, yp. 198a.

⁴⁷ Divan-i Sultan Veled, Nşr, F. Nafiz Uzluk, Ankara 1941, s.571

در سوك علامه سه چادر كرد

پيوسته شنیده ام علی چادر کرد

این سقله جهان بین که علامه را چادر کرد

⁴⁸ Menâkib-i Ahi Evran, Nşr. F. Taeschner, Wiesbaden, 1945, s. 18.

⁴⁹ Oppolzer, Cannon der Finsternisse, Blat No. 118.

III - HALK RİVAYETLERİNDE AHI EVREN'İN ÖLÜMÜ

Ahi Evren Hâce Nasîrî'd-dîn'in öldürülmesinin, Anadolu'da Ahi ve Türkmen çevrelerde derin üzüntüye sebep olduğu muhakkaktır. Onun "Menâhic-i seyfi", "Metâli'ül-îman" ve "Tabsira" adlarındaki üç eserini vefatından hemen sonra, yani 10 Receb 660 (31 Mayıs 1262) yılında Denizli'de (Lâdik) yani Denizli ve çevresindeki Türkmenler arasında istinsah eden Konyalı Ali b. Süleyman b. Yunus'un onun vefatından duyduğu acıyı ifade etmesi⁵⁰ Türkmenlerin onun ölümünden duydukları acıya tercüman olduğunu göstermektedir. "Menâkib-i Ahi Evren'de"⁵¹ şu aşağıdaki beyitler de onun ölümünden duyulan üzüntüden izleri muhafaza etmektedir.

*Ol gice kim dünyeden gideridi--Ahiret mülkine seyrideridi.
Ay tutuldu yahtısını virmedi--Kimsene yıldız ışıgın görmedi.
İrtesi kim resmuruldu mateme--Ölümü od saçtı kamu âleme
Matemi halkın yüreğin tağladı--Yir ü gök anın yasından ağladı.*

Eskiden beri siyâsî entrikalar sonucu veya mazlum olarak öldürülen kişiler özellikle mutasavvıflar olmuştur. Bu kişilerin bağlıları olan müridler, şeyhlerinin ölümünü esrarengiz bir biçimde yorumlamış, bazen de öldüğüne inanmak istememişler ve bu inançlarını yaymışlardır. Meşhur Hüseyin b. Mansur el-Hallâc (309/921) bir Karmatî dâisi (Tebliğci) olduğu halde Abbasiler tarafından idam edilmiş, öldürülmesi ile ilgili Sünnî Müslümanlar bile pek çok esrarengizliklere inanmışlardır. Şihâbü'd-dîn Sühreverdî el-Maktûl (587/1191), Şems-i Tebrizî (645/1247) ve daha pek çok sofinin öldürülmeleriyle ilgili çeşitli haberler ve inanışlar yayılmıştır. İşte Ahi Evren Şeyh Nasîrî'd-dîn Mahmud'un öldürülmesi olayı da halk arasında bu tür söylentilere yol açmıştır. Bu söylentilerin mevcudiyeti de Ahi Evren'in eceliyle değil mazlum olarak öldürüldüğünü göstermektedir. W. Ruben, Ahi Evren'in öldürülmüş olduğunu bilmediği halde Kırşehir'de halk arasında yaşayan Ahi Evren'in ölümü ile ilgili bazı inanışları derlemiştir⁵². Ahi Evren'in öldürülmesi olayından bazı hatıraların bu halk inanışları arasında günümüze kadar yaşadığını görmekteyiz,

Halk arasındaki söylentilere göre Ahi Evren arkadaşları arasında bulunurken

⁵⁰ Halet Ef. ilâvesi (Süleymaniye) Ktp. nr. 92, yp. la.

⁵¹ Franz Taeschner tarafından (Gülscherjs Mesnevi auf Achi Evren den Hetüigen von Kirschehir Und Patron der Türkischen Zunfte, Wiesbaden 1955) neşredilen bu eser Ahmed Gülşehri'ye mal edilmektedir. Oysa Gülşehri Mevlevî'dir ve Mevlânâ'ya derin saygı duymaktadır (Bk. Gülşehri, Mantıkü't-tayr, Nşr.A. Sırrı Levent, Ankara 1957, s. 14.). Böyle olunca tabii olarak Ahi Evren'e de muhalif olacağından bu Menakıb-nâme'nin onun tarafından yazılmış olması mümkün değildir. A. Sırrı Levent de bir başka cihetten mütalaa yürüterek bu menakıb-nâme'nin Gülşehri tarafından yazılmış olmayacağını ileri sürmüştür (Bk. Mantıkü't-tayr önsözü, s. 13). Ayrıca Ahi Evren'in Moğollarla ve Moğol yanlısı yönetimle mücadelesine karşılık Gülşehri'nin "Felek-nâme" adlı eserini Gazan Mahmud Han'a ithaf etmesi, onun Moğollarla hoş ilişkiler içinde olduğunu ve Ahi Evren'e karşı olacağını gösterir. Durum öyle gösteriyor ki, Nurud-Din Caca ve oğulları Kırşehir ve çevresinde Mevlevîliği yaymak ve böylece Ahi ve Türkmenler'in o bölgedeki nüfuzunu kurmak maksadıyla Süleyman-i Türkmen ve Ahnied Gülşehri gibi meşayihî oraya götürmüş ve himaye etmişlerdir.

⁵² W. Ruben'in bu konudaki eseri, Rahmetli Hocam Abidin İtil tarafından. "Kırşehir'de Dikkatimizi Çeken San'at Abideleri" adıyla Almanca'dan Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Bk. Belleten, Ankara 1947, XI, 601-640.

ejder olup bir taşın altına girmiştir. Bugünkü türbesi bu taşın bulunduğu yerde yapılmıştır⁵³. Yine bir başka söylentide şöyle deniyor "Bu gün onun türbesi kazılacak olsa dahi kemiklerine tesadüf edilmeyecektir. Çünkü o normal bir insan gibi ölmüş değil, birdenbire gözlerden kaybolmuştur"⁵⁴. Bu haber Nuru'd-dîn Caca'nın Kırşehir'e girip isyancıları kılıçtan geçirdiği sırada 90 yaşında olan Ahi Evren'in kim vurduya gittiğini veya savaş enkazı arasında kaybolduğunu düşündürmektedir. Zira 90 yaşındaki güçsüz bir ihtiyarın kim vurduya gitmesi ihtimal dahilindedir. Eflâkî'nin, onun cennet ehli'nin okuna hedef olarak öldüğünü söylemesi⁵⁵ de Ahi Evren'in savaş sırasında kim vurduya gittiğinin ifadesi olmalıdır. Belki de devlet yanlısı olanlar böyle bir imaj yaratarak suçluları gizleme cihetine gitmişlerdir. Biraz sonra bu halk inanışlarına tekrar dönülecektir.

IV - MEVLÂNÂ'NIN BU OLAYLAR İÇİNDEKİ ROLÜ VE TUTUMU

Bu tarihî olayları sunduktan sonra Mevlânâ Celâlî'd-dîn'in bu olaylar karşısında tavrının ne olduğunu görelim. Oğlunun da bu olaylar içinde bulunduğunun ortaya çıkması, haliyle Mevlânâ'nın da bu olayla yakından ilgili olduğunu düşünmemizi gerekli kılmaktadır. Aşağıda da görüleceği üzere özellikle Dîvân-i kebir'de bu konu ile ilgili çok şiirler söylediği görülmektedir. Zaten bir şair olarak kendisini ilgilendiren konularda belli bir tavır sergilemesi tabii olandır. Bugüne kadar bu alanda çalışmış olanların bunu fark etmemiş olmaları doğrusu acayibime gidiyor. Oysa Kırşehir'de meydana gelen bu olayın safahatını Mevlânâ'nın eserlerinde bulabilmekteyiz. Şimdi Mevlânâ'nın bu olayları anlatışını ve bu olaylar karşısındaki tepkisini görelim. Bu tesbitlerin yukarıda anlatılan tarihî olaylar için birinci elden kaynaklar olduğunu unutmamak lâzımdır.

Mevlânâ Celâlî'd-dîn, Ahi Evren Hâce Nasirü'd-dîn'in öldürülmesinden duyduğu memnuniyeti ifade eden 45 beytlik uzunca bir şiir yazmıştır⁵⁶. Çok uzun olduğu için bu şiirin tamamını burada vermekten sarf-i nazar ediyoruz. Ancak şu kadarını söyleyeyim: Mevlânâ burada bu muhalifini Mar, Ejder, Hâce, Ahi (Feta), Feylesof gibi kelimelerle anarak onun kimliğini açıklamakta ve kendisine göre onun kötülüklerini sıralamaktadır. Onun nasıl öldürüldüğünü de tasvir etmekte ve şunları söylemektedir: "Kibirle dolaşırken belâ okunun kendisine isabet etmesinden, mağrur başı yukarıda dolaşırken başına gelenlerden bihaberdi. Kesesi altın ve gümüş doluydu, eli öpülüyor, ayağına secdeye kapanıyorlardı. Havada dolaşırken kanadına ok isabet etti. Kendisine isabet eden okun darbesiyle iki büklüm yere kapandı, sârâya tutulmuşlar gibi çırpındı, hırıltı ile öldü gitti" Muhtemelen onun ölüm anı ile ilgili bilgileri Mevlânâ Nuru'd-dîn Caca'dan almıştır.

⁵³ Aynı makale, 636-637

⁵⁴ Aynı makale, 637.

⁵⁵ Menakbü'l-ârifin, I, 558.

⁵⁶ Divan-ı Kebir, s.9-10/27

V - AHI EVREN HÂCE NASÎRÜ'D-DÎN İLE ALÂÜ'D-DÎN ÇELEBİ'NİN KİRŞEHİR'E GİTMELERİ

Ahmed Eflâkî, Vezir Nasîrî'd-dîn'in adamları vasıtasıyla Şems-i Tebrizi'yi katlettiğini ve Mevlânâ'nın oğlu Alâü'd-dîn Çelebi'nin de bu işte önemli bir rol üstlendiğini yazmaktadır⁵⁷. F. Sipeh-salar da Alâü'd-dîn Çelebi'nin bu işte çok önemli rolü bulunduğunu ve onun bu işe girmesinin sebebi olarak da Mevlânâ'nın çok güzel olduğu rivayet edilen ve henüz onbeş yaşında olan Kimya Hatun adındaki cariyesinin Şems-i Tebrizi ile evlendirilmesini göstermektedir⁵⁸. Çünkü A. Çelebi, Kimya Hatun'la evlenmek istiyordu. Kimya Hatun da onu seviyordu. Onlar birbirlerine âşık idiler. Şems-i Tebrizi'nin Moğol yanlısı bir siyasî tutum içinde bulunması ve Moğollarla teşrik-i mesai içinde faaliyet göstermesi, o günlerde vezir olan Hâce Nasîrî'd-dîn'in yani Ahi Evren'in içlerinde A. Çelebi'nin de bulunduğu adamları vasıtası ile ona suikast düzenlemesine sebep olduğu anlaşılmaktadır. Ahi Evren Hâce Nasîrî'd-dîn'in Şems-i Tebrizi'yi öldürtmesinden hemen sonra vezirlikten azledilmiş, mütaakiben Konya'yı terk etmek zorunda kalmış ve Kırşehir'e gitmiştir. Mevlânâ'nın oğlu Alâü'd-dîn Çelebi de onunla birlikte Kırşehir'e gidip yerleşmiştir. Onun için Ahmed Eflakî, A.Çelebi'den Kırşehrî (Kırşehirli) diye söz etmiştir. Hatta Eflakî'den A. Çelebi'nin oğul ve torunlarının da Kırşehir'de ikamet etmekte olduklarını öğreniyoruz⁵⁹. Burada özet olarak anlattığım bu olayların Mevlânâ'nın eserlerinde in'ikas bulunduğunu görüyoruz. Bu cümleden olarak oğlu Alâü'd-dîn Çelebi'nin Ahi Evren'e (Yılanı) bir başka ifade ile Hâce Nasîrî'd-dîn'e uymamasını ve ona koşulup gitmesini engellemeğe çalışmıştır. Bir gazelinde oğluna hitaben bu olayı şöyle dile getirmektedir. Bu gazelin tercümesini sunuyoruz.

'Ey sevgili, hata ettin bir başka sevgiliye koşulup gittin. İşini bıraktın, bir başka iş tuttun'

'Yüz defa seni bağışladım, seni sana gösterdim. Ey kendini beğenmiş, bir başka yöne gittin.'

'Sana yüz defa öğüt verdim, sana batan dikenî çıkardım. Gül bahçesinin kıymetini bilmedin, yine dikenlerin içine girdin.'

'Dedim sen bir balıksın, yılanla niye arkadaşsın? Ey yanlış iş yapan yine yılanla gittin.'

'Eğri mekik gibi örgücünün elinde yüz argacı kopardın, başka bir argaca girdin.'

'Diyordun ki, seni dostluk mağarasında görmüyorum. O dost mağaradır fakat sen başka mağaraya girdin.'

'Ayarın değişmedikçe, rengin bozulmadıkça benim pazarımı gördüğün halde başka bir pazara gittin.'⁶⁰

⁵⁷ Menâkibü'l-Ârifin, II, 133.

⁵⁸ Menâkib-i Hz. Hudavendigâr, s.178; İbtida-nâme, s.61-64.

⁵⁹ Menâkibü'l-Ârifin, I, 416; II, 285.

⁶⁰ Divan-ı Kebir, 2588/4

Bir başka yerde de yine bu muhalifini Hâce, Pelid, Necis, Habis gibi sıfatlarla anarken yine oğlu Alâü'd-dîn Çelebi'ye hitap ederek "Senin gönlün çalan yarin yilandır" مارست ياردلير تو demektedir.⁶¹ Bir başka şiirinde de oğlunun gidişinden duyduğu üzüntüyü dile getirmektedir. Bu şiirin ilk beyti şöyledir: "Ey benim canımda yeri olan sen nereye gittin. Evde mi kayboldun, yoksa heva ve hevesine mi uydun?" Bu şiirin bir beytinde de bu gidişin çok ani olduğunu ifade etmekte ve şöyle demektedir: "Saba yelimiydin de o kadar çabuk gittin. Gül kokusu gibi saba yeliyle gittin" Aynı şiirin son beytinde daha dokunaklı bir ifade kullanmakta ve şöyle demektedir: "Ey bu evin efendisi ve bu evi aydınlatan kandil, böyle bir evde kalmak sana ağır mı geldi de göğün tavanına çıktın?"⁶²

VI- MEVLÂNÂ OĞLU ALÂÜ'D-DÎN ÇELEBİ'Yİ DÖNDÜRMEYE ÇALIŞIYOR

1261 (659) yılının Ramazan ayında Rüknu'd-dîn Kılıç Arslan, Hülagu Han'ın menşuru ile Selçuklu tahtına oturdu. Yine Hulagu Han'ın menşuru ile Muinü'd-dîn Süleyman, pervane; Tâcü'd-dîn Mutez, vezir; Fahrü'd-dîn Ali, sahip ve Hatiroğlu Şerefü'd-dîn, emirü'l-ümerâ olarak Alıncak Noyan'ın gözetiminde göreve başladılar. Yukarıda da temas edildiği üzere Anadolu'nun birçok şehirlerinde Moğol yanlısı bu iktidara karşı Ahi ve Türkmen çevreler isyan başlattılar.⁶³ Kırşehir'de de Ahi Evren Hâce Nasîrü'd-dîn ve çevresindekiler isyan bayrağı açtılar. Bu isyanı bastırmaya Mevlânâ'nın müridi Moğol asıllı Cacaoğlu Nuru'd-dîn memur edilmişti.⁶⁴ Bu isyanın detayı ileride sunulacağından burada kısaca değiniyoruz. Burada söylenmek istenen şudur:

Mevlânâ Celalü'd-dîn bu isyanın bastırılışından önce oğlunun aile ocağına dönmesini sağlamak için Alâü'd-dîn Çelebi'ye üç mektup yazmıştır.⁶⁵ Bir mektup da o zaman Kırşehir Emiri olan Seyfû'd-dîn Tuğrul'a yazarak oğlunun aile ocağına dönmesini sağlaması için ona istirhamda bulunmaktadır.⁶⁶ Oğlunun hayatının tehlikede olduğunu biliyor ve onu kurtarmaya çalışıyordu. İşte bu sırada oğluna hitaben bir şiir de yazarak bu kritik durumu ifade etmekte ve oğlundan dönmesini ısrarla istemektedir. Mevlânâ'nın bu gazelinin tercümesini sunuyoruz:

'Ey can, gurbet illerde daha ne kadar duracaksın, dön gel artık. Daha ne kadar perişanlık çekeceksin?'

'Sana yüz mektup gönderdim, yüz yol gösterdim. Ya yolu bilmiyorsun yoksa mektubu mu okumuyorsun?'

'Eğer mektubu okumuyorsan, mektup kendini sana okutur. Eğer yol bilmiyorsan yol bilenin pençesinde sin.'

'Geri dön, çünkü o mecliste senin kıymetin bilinmez. Yüreği taş kesilenlerle

⁶¹ Divan-ı Kebir 1211/3

⁶² Divan-ı Kebir, s. 784/2587

⁶³ Müsamere'tü'l-ahbar, s.73-74.

⁶⁴ Aynı eser, s.75.

⁶⁵ Mektuplar, terc.A. Gölpinarlı, s.16-17, 101-102.

⁶⁶ Mektuplar, s.41.

oturma. Çünkü sen benim soyumun incisisin.'

'Ey göntülden ve candan geçmiş, dünya tuzağından kurtulmuş. Geri dön, çünkü sen şahin soylusun.'

'Hem susun hem durmadan su arıyorsun. Hem arslan hem ceylansın ve sen onlardan daha iyisin.'⁶⁷

Görüldüğü üzere Divân-ı Kebir'de devrin olaylarına ışık tutan ve o olaylar içerisinde yazılan pek çok şiirler bulunmaktadır. Mevlânâ bu şiirde oğlunu Ahi Evren'den ayırmaya çalışmaktadır. Bugüne kadar Mevlânâ ve çevresi hakkında araştırma yapanlar bunu fark etmiş değillerdir. Devrin tarihini araştıranlar da Mevlânâ'nın ve çevresindekilerin yazdıkları eserleri devrin sosyal ve siyasî olayları için tarihi belge niteliğinde olduğunu düşünememişlerdir.

VII - AHI EVREN HÂCE NASÎRÜ'D-DÎN VE ALÂÜ'D-DÎN ÇELEBİ'NİN ÖLDÜRÜLMELERİ

Yukarıda da görüldüğü üzere Mevlânâ'nın bütün ısrarlarına rağmen Alâü'd-dîn Çelebi'nin dönmediği ve Ahi Evren'den ayrılmadığı anlaşılmaktadır. Yukarıda geniş olarak açıklandığı üzere Ahiler, Anadolu'da birçok vilayetlerde olduğu gibi Kırşehir'de de IV. Kılıç Arslan iktidarına ve uygulamalarına karşı isyan başlattılar. Alâü'd-dîn Çelebi de Ahi Evren'in yanında bu isyanda yer almıştır. Kırşehir'deki isyanı bastırmaya memur edilen Nuru'd-dîn Caca, ordu ile Kırşehir üzerine yürüdü. Buradaki isyancıları kamilen kılıçtan geçirdi. Ahi Evren ve Alâü'd-dîn Çelebi de bu isyanın bastırılışı sırasında öldürüldüler⁶⁸. "Divân-ı kebîr"de Mevlânâ'nın bu olayla ilgili olarak söylediği şiirler bulunmaktadır. Bu şiirlerden birinde önemli gördüğümüz birkaç beytin tercümesini sunuyoruz⁶⁹.

"Bizim aramızdaki Hâce'nin ayağı çamura batmış, ben onun halini sana anlatabayım, sen de izaca el- kaza ayetini oku."

"Ey başı dönmüş Hâce, aşiklarla alay ediyordun, kendi sersemliğin ile Allah ile güreşe tutuştun"

"Cömertliğin bir afeti var, o da feta'nın (Ahi'nin) kibre kapılmasıdır. Vehim onu maraza uğrattır, dilencilerin dalkavukluğu gibi."

"Fıravın ve Şeddad olmuşsun. İçi gaz dolu bir tuluk olmuşsun. Karınca iken yılan olmuş, o yılan şimdi de ejderha oluvermiş."

Buradaki ikinci beyitte Mevlânâ önemli bir olaya telmihte bulunmuştur. Burada olayı kısaca hulasa etmek gerekirse şudur: Sadru'd-dîn-i Konevî, Ahi Evren Hâce Nasîrü'd-dîn'e bir mektup yazarak "el- Milel" sahibi Tâcü'd-dîn-i Şehristanî'nin "el-Musâraa" adlı eserinde İbn Sina'ya bazı konularda (yedi meselede) itirazlar yönelttiğini, düştüğü hatalarını dile getirdiğini ve ona reddiye olarak yazdığı esere onunla güreşe tutuşmak anlamına gelen "el-Musâraa" adı verdiğini yazmıştır. Bunun üzerine Hâce Nasîrü'd-dîn güreşenle güreşe tutuşmak

⁶⁷ Divân-ı Kebir, s.780/2572.

⁶⁸ Mîsamere'ttî'l-Ahbar, s.74. Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz. Ahi Evren ve Ahi Teşkilatı'nın Kuruluşu, s.102-113.

⁶⁹ Divân-ı Kebir, s.9-10/27.

anlamına gelen “el-Musâraatü'l-musâri” adlı bir eser yazarak Şehristanî'ye reddiye yazmış ve Şehristanî'ye karşı İbn Sina'yı savunmuştur⁷⁰. Burada tartışma konusu olan mes'elelerden biri de ilmi mes'elelerin tahkikinde “Aşk”ın yeri ve değeri konusudur. Mevlânâ bu beyitte “Ey Hâce sen şaşkına döndün. Aşıkları alaya aldın. Kendi sersemliğiyle Allah'la güreşmeğe kalktın” derken işte bu olaya işarette bulunmuş ve Hâce Nasir'e muhalif olduğu meselelerden birini göstermiş olmaktadır.

“Ey eli ayağı olan Hâce, kaza ve kaderle ayağın kırılmıştır. Sen çok gönüller kırdın, cezan karşına çıktı ve belanı buldun.” derken de yukarıda bahsettiğimiz Ahi Evren'in öldürülmesi olayına işarette bulunmuştur. Hâce'nin ve oğlu A. Çelebi'nin öldürülmesinden kısa bir zaman sonra kaleme aldığı anlaşılan bir şiir daha söylemiştir. Bu şiirde Ahi Evren Hâce Nasirü'd-dîn'e eşek, oğluna da öküz diyerek onların ölümlerini şöyle anlatmaktadır⁷¹

“Nerede eşeğim benim, nerede eşeğim benim?Geçen yıl öldü o eşeğim, Allah'a şükür ki o öldü,başımın ağrısı dindi.”

“Öküz de öldüyse varsın ölsün, gam yemem. O öküzde ve öküzün karnında (fıtratında) benim o güzel anber kokum yoktur.”

“Öküz ve eşek giderse gitsin,iki cihanda ebedi olsun, dilberim benim dilberim benim.”

“Eşeğimin kulağında küpe var, eşek kulağında altın küpe, yazık oldu vah altınıma, vah altınıma.”

“Baş çeker fakat yol yürümez, naz eder arpa yemez. Gübre yığınınan başka hiçbir hizmeti olmadı bana.”

“Bir öküz var gökyüzünde,bir diğeri yerin altında. Bu ikisinden kurtulursam talihim açılmış olacak.”

“Eşek pazarına gittim, bu tarafa o tarafa bakındım. Eşeğe ve eşek sahibine bakmaktan tiksinti duydum.”

“Biri dedi ki ; eşeğin öldü,Burada bir eşek var, gel onu al. Ona dedim: Sus arkadaş, bana hep engel olan eşek değil miydi?”

Alâü'd-dîn Çelebi, bir Ahi muallimi ve sadr (baş müderris) idi. Mevlânâ oğluna yazdığı mektuplarda ona bu unvanı ile hitap etmektedir. Nitekim Divan-ı Kebir'de oğluna hitaben yazdığı bir şiirde yine ona Sadr demektedir. Bu şiirin ilk beyti şöyledir:

“Sen her ne kadar sadr'sın ve meclisin başısın fakat benlikten kurtulamadın ve orada mahpusun.”⁷²

Öldürülmesinden sonra A. Çelebi'nin cenazesi Konya'ya getirilmiş ve Mevlânâ oğlunun cenaze namazını kılmamıştır⁷³. Ahmed Eflâkî, Konya'da bazı ayak

⁷⁰ Hâce Nasirü'd-dîn'in bu eserinin bir nüshası Ayasofya(Süleymaniye) Ktp. Nr. 2358 deki mecmuatü'r-resailin 1b-118a yapraklarındadır. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mikail Bayram, İbn Sina ve Ahi Evren, İbn Sina'ya Armağan, Ankara 1984.

⁷¹ Divan-ı Kebir,s.549/1813.

⁷² Divan-ı Kebir,s.950/3128)

⁷³ Menakibu'l- Arifin,I,85;Mevlana Celaleddin s.93; Ahi Evren Hâce Nasirü'd-dîn Mahmud ile Alâü'd-dîn Çelebi'nin öldürülmeleri olayı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ahi Evren ve Ahi Teşkilâ-Dipnot devamı →

takımı insanların Mevlânâ'ya muarız olan zat yani Ahi Evren için gıyabında cenaze namazı kıldıklarını yazmaktadır⁷⁴. A. Çelebi'nin cenazesinin de Emir Nuru'd-dîn Caca tarafından Konya'ya getirildiği anlaşılmaktadır. Çünkü Nuru'd-dîn Caca Kırşehir'e gitmeden önce Mevlânâ'yı ziyaret ettiği gibi Kırşehir isyanını bastırdıktan sonra Konya'ya gelince de Mevlânâ'yı ziyaret etmiş ve Mevlânâ'ya Hacı Bektaş hakkında bilgi vermiştir. Bu sohbet sırasında Mevlânâ kendisine anlatılan Hacı Bektaş'ın bir kerametiyle ilgili olarak Hacı Bektaş'a 'O bacısı kahpe' diye hitap ederken de Ahi Evren Hâce Nasirü'd-dîn'in karısı olan Fatma Bacı'yı kastetmektedir. Çünkü Hacı Bektaş'ın Fatma Bacı'yı kendisine bacı edinerek himayesine aldığı kaynaklar yazmaktadır.

VIII - ALÂÜ'D-DÎN ÇELEBİ'NİN MİRASI VE MEVLÂNÂ

Eflâkî'nin anlattığına göre Sultan IV.Rüknü'd-dîn Kılıç Arslan başlangıçta Mevlânâ'ya mürid olup onu kendine baba edinmişken sonradan müridleri insan yüzlü şeytanlar olan Baba Merendi adlı Türkmen bir şeyhle ve müridleriyle tanışmış, Mevlânâ'nın da bulunduğu bir toplantıda Sultan bu şeyhe iltifat edip onu kendine baba edinince Mevlânâ'yı gücendirmiş, bunun üzerine "Öyle ise biz de başka birini kendimize oğul ediniz" deyip toplantıyı terk etmiştir.⁷⁵ Nitekim bu olaydan bir süre sonra Pervane Süleyman ile Vezir Tâcü'd-dîn Mu'tez, Moğol Noyanı Alıncak ile ittifak edip sultanı Aksaray'da öldürmüşlerdir.⁷⁶ Sultanın Türkmen çevrelere azıcık meyli öldürülmesine yeter bir sebep olmuştur.

Eflâkî bu olayı Selçuklu Devleti'nin yıkılış sebebini izah sadedinde anlatmaktadır. Yani Eflâkî'ye göre devlet adamlarının Türkmen ileri gelenlerine değer vermeleri Selçuklu Devleti'nin yıkılışını hazırlamıştır. Eflâkî'nin bu tesbiti şüphesiz doğrudur. Gerçekten de XIII. asrın son çeyreğinden itibaren Türkmen beylerin bulundukları bölgelerde Türklük ülküsünü benimseyip desteklemeleri, kendilerini güçlü bulunca da istiklallerini ilan etmeleri Selçuklu Devleti'nin sonu olduğu gibi, Moğol emperyalizminin de çöküşünü hazırlamıştır. A.Eflâkî'nin bu durumdan rahatsız olup üzüntüsünü ifade etmesi Mevlevi çevrelerin zihniyetini ve siyasî tercihlerini yansıtmakta ve Türkmen çevrelere karşı menfi tutumlarını açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

Burada A. Eflâkî'nin Baba Merendi dediği zat Hâce Mecdü'd-dîn Merendi'dir. Türkmen çevrelerin Baba Merendi diye andıkları bu kişi Kırşehir kadısı idi. Zira Ahi Evren Hâce Nasirü'd-dîn Kırşehir'den Sadru'd-dîn Konevî'ye yazdığı bir mektupta ondan Kadı Mecdü'd-dîn Merendi diye bahsetmektedir⁷⁷. Rahmetli A.Gölpınarlı bu zatın kimliğini tespit edememiştir.

→ →

t'nın Kuruluşu, s.97-110.

⁷⁴ Menakibu'l-Ârifin, I, 558.

⁷⁵ Menakübü'l-Ârifin, I, 147.

⁷⁶ N.Kaymaz, Pervane Muinü'd-dîn Süleyman, s.111-112.

⁷⁷ Sadru'd-dîn Konevî ile Ahi Evren Seyh Nasirü'd-dîn'in Mektuplaşması, S.Ü.Fen-Ed.Fak.Edebiyat Dergisi, sayı:2, Konya 1983, s.58. Bu kadı Baba Merendi'nin bir oğlu olduğunu da Mûsameretü'l Ahbar'dan (s.306) öğreniyoruz. Kırşehir ve çevresinde mülkleri ve bir hanı bulunduğu vakfiyelerden anlaşılmaktadır. Bkz. Ahmet Temir, Kırşehir Emiri Cacaoğlu Nuru'd-dîn'in 1272 tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi, Ankara 1959, s.28, 34. Burada bu zat Kırşehrî (Kırşehrî) diye nisbetlendirilmiştir.

Mevlânâ oğlu A.Çelebi'nin öldürülmesinden sonra oğlunun mirasının paylaşılması hakkında bu Kadı Mecdü'd-dîn-i Merendi'ye bir mektup yazmış görünüyordur.⁷⁸

Çünkü mektupta A. Çelebi'nin mirası ve taksimi söz konusu ediliyor. A. Çelebi'nin zengin olduğu anlaşılıyor. Çünkü o daha öldürülmeden önce Mevlânâ ona hitaben yazdığı bir şiirde ondan hayatının hakkının karşılığı olan borcunu ödemesini istemekte ve şöyle demektedir:⁷⁹

وده وام جان گر وجوهیت هست درآمفسلانه اگر مفلسی

"Eğer haysiyetin varsa, canının borcunu öde ve eğer iflas etmişsen müflis olarak dön gel."

Durum öyle gösteriyor ki Kırşehir Kadısı Hâce Mecdü'd-dîn Merendi bir şekilde Mevlânâ'yı gücendirmiş ve kızdırmıştır. Muhtemelen A. Çelebi'nin mirasından Mevlânâ'ya pay vermemiştir. Çünkü Mevlânâ oğlunu evlatlıktan tard etmişti. Bu yüzden oğlunun mirasına talip olamazdı. Bundan dolayı olmalı ki Mevlânâ "Mesnevi"nin VI. cildinde Kadı ile Cuha'nın yani Ahi Evren Hâce Nasîrî'd-dîn'in karısı arasında geçen bir aşk macerası anlatmakta ve burada Kadıyı, Cuha'yı ve Cuha'nın karısını alaya almakta, gülünç bir duruma sokmakta ve hakaret etmektedir.⁸⁰ Buradaki Kadı, Kırşehir Kadısı Hâce Mecdü'd-dîn-i Merendi'den başkası değildir. Cuha Hâce Nasîrî'd-dîn, Cuha'nın karısı ise onun eşi Fatma Bacı diye ünlenen Evhadü'd-dîn-i Kirmani'nin kızı Fatma Hatun olduğu ortaya çıkmaktadır. Ahi Evren'in ölümünden sonra Fatma Bacı bir süre bu Baba Merendi ve Hacı Bektaş'ın himayesinde kalmıştır.⁸¹

Bu hikâyede de Mevlânâ işaret ve telmih biçiminde Ahi ve Türkmen çevreler hakkında önemli bilgiler vermektedir. Burada bu konuya girmiyoruz.

IX - ÖLDÜRÜLMELERİNDEN SONRA AHI EVREN HÂCE NASÎRÜ'D-DİN VE ALÂÜ'D-DİN ÇELEBİ

Şüphesiz Ahi Evren Şeyh Nasîrî'd-dîn Mahmud öldürüldükten hemen sonra kendisine bir türbe yaptırılmış olamazdı. Pek muhtemeldir ki, devlete karşı isyan sırasında öldürüldüğü için cenaze namazı dahi kılınmadan defnedilmiştir. Nitekim Ahi Evren ile birlikte şehit edilen Mevlânâ'nın oğlu Alâü'd-dîn Çelebi'nin cenazesi Konya'ya getirilmiş⁸² devlete karşı isyan sırasında öldürülmüş olduğu için Mevlânâ oğlunun cenaze namazını kılmamıştır⁸³. A. Baki Gölpinarlı hocamız

⁷⁸ Mektuplar, s.50-51.

⁷⁹ Divan-ı Kebir, s.950/3128.

⁸⁰ Mesnevi, VI, 1115-1121.

⁸¹ Konuda geniş bilgi için Bkz. M.Bayram, Fatma Bacı ve Baciyan-i Rum, Konya 1994, s.23-32.

⁸² Alâü'd-dîn Çelebi'nin Mevlânâ dergâhındaki mezar kitabesi Şevval ayı sonlarında 660 (19-29 Eylül 1262) tarihlidir. Şüphesiz bu tarih Alâü'd-dîn Çelebi'nin ölüm tarihi değil, belki mezar kitabesinin yazıldığı tarihtir. Alâü'd-dîn Çelebi'nin mezarının Konya'da olmasına da şaşılmalıdır. Çünkü o devirde cenazelerin uzak yerlere götürüldüğüne sık sık rastlanır. Söz gelimi Celâlî'd-dîn Karatay S Ramazan 652 (28 Ekim 1254) tarihinde Kayseri'de öldüğü halde, türbesi halen Konya'dadır. Bunun gibi örnekler çoktur.

⁸³ Menakib ül-ârifin, I, 85; Ayrıca Krş. A. Gölpinarlı, Mevlânâ Celâlî'd-dîn, İstanbul 1959, s. 93; B. Füzûzan-fer, Mevlânâ Celâlî'd-dîn, Trc. F. Nafiz Uzluk, İstanbul 1963, s. 103.

ile Mevlânâ ve etrafındakiler üzerinde araştırmaları ile temayüz etmiş diğer araştırmacıların zannettikleri gibi Şems-i Tebrizi'nin öldürülmesi olayına karıştığı için Mevlânâ oğlunun cenaze namazını kılmamış değildir. Çünkü Mevlânâ, Şems-i Tebrizi'nin öldürülmesinden sonra Kırşehir'e yerleşen oğlu Alâü'd-dîn-Çelebi'ye üç ayrı mektup yazmış ve bu mektuplarda oğluna kendisini affettiğini, aile ocağına dönmesini ve sevgili oğlunu özlediğini yazmıştır⁸⁴. Hatta bu mektuplardan birinde, oğlunun dönmesini sağlaması için Emir Seyfû'd-dîn'e⁸⁵ yüz suyu 'dökmeye bile katlandığını yazıyor⁸⁶. Yukarıda tesbit olunduğu üzere Divan-i kebir'de de oğlunu dönmeye ikna etmek için mütaaddid şiirler yazmıştır. Bu şiirlerde de oğlunu affettiğini ifade etmektedir. Böyle olunca Mevlânâ'nın, oğlu Alâü'd-dîn Çelebi'nin cenaze namazını kılmamasının sebebi ancak Kırşehir'deki isyan esnasında öldürülmüş olmasıyla izah edilebilir. Bu araştırmacıların düşünemedikleri bir şey daha var. Alâü'd-dîn Çelebi, Şems-i Tebrizi'nin öldürülmesi olayında rol almışsa "Katil" olmuş olur. İslâm Hukuku'nda katilin cenaze namazı kılınır. Mevlânâ da, bu fikhî kaideyi bilmeyecek kadar cahil olamaz. Bu itibarla Mevlânâ oğlunu bâği addettiği için oğlunun cenaze namazını kılmadığı anlaşılıyor. Zira bâğinin (devlete baş kaldıran) cenaze namazı kılınmaz.

Ayrıca gerek Sipehsâlâr ve Eflâkî gibi eski Mevlevi yazarlar ve gerek son zamanlarda Mevlânâ üzerinde araştırma yapan bazı yazarların Alâü'd-dîn Çelebi'de bazı anormal haller bulunduğu yolundaki iddialar ise, tamamen yersiz ve meseleleri anlayamamaktan doğan bir çıkış yolu arama gayretidir. Oysa o devirde Mevlânâ ve çevresindekileri ile Ahi Evren ve çevresindekiler (Ahiler) birbirleriyle mücadele halindeydiler. Bu mücadelenin siyasi, irkî, dinî tasavvufî ve fikrî yönlerini muhtelif makalelerimde yazmış bulunuyorum. Burada şu kadarını açıklamakta fayda görüyorum. Mevlânâ'nın dostu Hüsâmü'd-dîn Çelebi, başlangıçta Ahi iken -ki Ahi Türk'ün oğludur- Hanikah-i Ziya'dan dolayı Ahilere küserek Mevlânâ ve çevresindekilerin safına katılmıştı. Mevlânâ'nın oğlu Alâü'd-dîn Çelebi de Kimya Hatun meselesinden dolayı Ahiler arasında yer almış ve bir "Sadr" (Baş Müderris) idi. Bu kısa açıklamadan sonra yine Ahi Evren'e dönelim.

Eflâkî, Ahi Evren için (Eflâkî'nin hoşlanmadığı çevrede) gıyabında cenaze namazı kılındığına işaret etmiştir⁸⁷. Bugün mevcut olan Ahi Evren Türbesi'nin ilk defa ne zaman yapıldığı hakkında kesin bir şey söylemek durumunda değiliz. Ancak şu kadarını belirtelim ki, bazı halk inanışları Ahi Evren'in ölümünden

⁸⁴ Mevlânâ, Mektuplar, Trc. A. Gölpınarlı, İstanbul 1963, 16-17, 101-102. Abdülbaki Gölpınarlı Hocamız bu eserinde Mevlânâ'nın, oğlu Alâü'd-dîn Çelebi'ye mektuplar yazdığını belirttiği halde, Alâü'd-dîn'in nerede ikamet etmekte olduğu üzerinde hiçbir açıklama yapmamıştır. Eflâkî'nin Alâü'd-dîn Çelebi'ye Kırşehri (Kırşehirli) demesine bir anlam verilemediği anlaşılmaktadır.

⁸⁵ Abdülbaki Gölpınarlı'nın (Mektuplar, Açıklamalar kısmı, s. 221) de, F. Nafiz Uzluğ'un (Mektubat-i Mevlânâ Celâlî'd-dîn, İndeks kısmı, s. 169) da kimliğini tesbit edemedikleri bu Emir Seyfû'd-dîn, II. İzzü'd-dîn Keykavus döneminde Kırşehir Emiri olup, Ahi Evren'in "Menahic-i Seyfi" adlı eserini sunduğu Emir Seyfû'd-dîn Tuğrul'dur (Bk. Bursa Eski Eserler Ktp. (Hüseyn Çelebi Kısım), nr. 1184, yp. 60a). I. Alâü'd-dîn Keykubâd'ın Hasarından idi. Harput'un fethi sırasında Keykubâd'ın emri ile burçlara sancağı diken bu emiri, İbn Bibi (s. 440) Emir Tuğrul diye anmıştır. Emir Tuğrul'un Halife en-Nasır İ-Dinillah'a karşı ayaklanmaları bastırmak üzere Alâü'd-dîn Keykubâd tarafından yardım olarak gönderilen ordunun başında Bağdad'a gönderildiği anlaşılmaktadır. Bk. İbnü'l-Enceb, el-Camiü'l-Muhtasar. s. 148.

⁸⁶ Mektuplar, s. 41

⁸⁷ Menâkibü'l-Ârifin, I, 558

sonra -Aşık Paşa(733/1332) zamanında- gömüldüğü yerin tesbit edilmesine çalışıldığı veya ona temsili bir makam yapıldığı, bağlılarına da tesbit edilen yerin gerçekten onun medfun olduğu yer olduğuna inandırmak ve böylece onlarda psikolojik bir tatmin husule getirmek için kerâmetvârî bazı haberler icad edilmeye çalışıldığı yolundadır. Bu haberlerden birinde, bir araya gelmeleri mümkün olmayan Aşık Paşa, Ahi Evren ve Nuru'd-dîn Caca bir araya getirilmekte ve şöyle denmektedir. Bu üç kişi Aşık Paşa'nın Türbesi'nin bulunduğu yerde bir araya geldiler ve kendilerine ebedî istirahat yeri olacak mevkii tayin etmek istediler. Üçü de geceyi sabaha kadar namaz kılmak ve dua etmekle geçirdi. Sabah olup da güneş ufuktan doğunca Aşık Paşa eline bir ok alarak havaya attı; ok gelip Ahi Evren Türbesi'nin inşa edileceği yere düştü. Atılan ikinci ok da Caca Bey Camii'nin olduğu yere ve üçüncü, ok ise, Aşık Paşa'nın kendi türbesinin yapılacağı yere saplandı⁸⁸. Bu haber, Ahi Evren'in mezarının yerini belirleme çalışmalarına Aşık Paşa'nın da katıldığını düşündürmekle beraber, bugünkü Ahi Evren Makamı'nın (sadece türbe kısmı) ilk defa Aşık Paşa'nın hayatta olduğu sırada, yani 1333'den önce yapıldığını da akla getirmektedir. Nitekim diğer bir halk rivayeti bu görüşü te'vid etmekte ve Aşık Paşa'nın dabbağ (derici) çırağı olan Ahi Evren'in kaybolduğu haberini alınca gelip ona bir türbe yaptırmıştır denmektedir⁸⁹.

Bugün mevcut olan Ahi Evren Türbesi'nin bir makam olduğuna dair görüşümüzü de doğrulayan bazı halk rivayetleri bulunmaktadır. Bu rivayetlerin birinde, Ahi Evren'in kaybolduğu yerden üzeri yazılı bir taş kitabe yerden kendiliğinden çıkmış ve sonradan onun üzerine türbe inşa edilmiştir⁹⁰. Hatırlanacağı gibi İstanbul alınınca, İstanbul surları dışında şehit olan Hz. Peygamberin ashabından Ebû Eyyüb el-Ensârî'nin (Eyyüb Sultan) mezarı da Ak Şemseddin tarafından aynı şekilde tesbit edilmiştir. Nitekim Kırşehir Ahi Evren Türbesi'nin zemin katı incelendiği zaman zemin üzerine bir sanduka yapıldığı ve burada bir mezarın bulunmadığı fark edilmektedir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi halkı veya Ahi Evren'e bağlı olanları psikolojik bir tatmine kavuşturmak için bu rivayet Eyyüb Sultan'ın mezarını tesbitte olduğu gibi icad edilmiştir. Daha gerçekçi bir halk rivayetinde ise, şöyle denmektedir: "Bugün onun (Ahi Evren'in) türbesi kazılacak olsa dahi kemiklerine tesadüf edilmeyecektir. Çünkü o normal bir insan gibi ölmüş değil, birden bire gözden kaybolmuştur"⁹¹.

I. Murad Hüdavendigâr zamanında (763/1361) Ankara ve çevresindeki Ahi Beyleri'nin Ankara ve çevresini Osmanlı Devletine ilhak etmelerinden sonra⁹² Kırşehir de Osmanlı idaresi altına girmiş oldu. Bundan sonra Ahi Evren Türbesi'ne de ihtimam gösterilmiş olmalıdır. Çünkü I. Murad'ın bir Ahi olduğunu biliyoruz. Kesin olarak bilinen bir şey var, o da; Ahi Evren Türbe, Tekke ve

⁸⁸ Kırşehir'in Dikkatimizi Çeken San'at Abideleri, Belleten, XI, 635.

⁸⁹ Aynı makale, 637.

⁹⁰ Aynı makale, 637. Kırşehir Ahi Evren Türbe ve Camii'nin restorasyon çalışmalarına katılanlar da zemin katta bir mezarın bulunmadığını belirlemişlerdir. Bu tesbit de yukarıda sunduğumuz halk rivayetlerini doğrulamaktadır.

⁹¹ Kırşehir'in Dikkatimizi Çeken San'at Abideleri, 637.

⁹² Hoca Sa'dü'd-dîn, Tacü't-tevarih, İstanbul 1279. I, 67-69.

Camii'nin II. Murad ve oğlu Fatih Sultan Mehmed zamanında inşa edilmiş olduğudur.

Nuru'd-dîn Caca'nın Kırşehir'de gerçekleştirdiği ve Ahi Evren ile beraberindekilerin öldürülmesi ile neticelenen katliamdan sonra pek çok Ahi'nin batıya (uçlara) kaçtıkları muhakkaktır. Muhtemelen Osman Gazi'nin kayın pederi Edebalı ve Abdal Musa da bu katliamdan kurtulup batıya göçenlerdendir⁹³. Nitekim halk rivayetlerine göre de Ahi Evren'in ölümünden sonra Kırşehir'de dericiliğe (tabaklık) artık son verilmiş ve bir daha dericilik yapılamamıştır⁹⁴. Bu demektir ki, Caca Oğlu Nuru'd-dîn Kırşehir'de Ahiliğin kökünü kazımıştır. Kırşehir'den göçenler, Kırşehir ve çevresinde kalanlarla ilgilerini kesmeyip, Nuru'd-dîn Caca ile mücadelelerini sürdürdükleri de anlaşılmaktadır. Nitekim Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-dîn Mahmud'un eşi Fatma Ana'nın (Kadıncık Ana) uçlardaki Türkmenlerle irtibat kurduğu, Abdal Musa ile gizli (siyasî) ilişkilerinden dolayı Nuru'd-dîn Caca tarafından takibata uğradığı ve bu siyasî baskılara dayanamayarak Sulucakaraöyük'e göçmek zorunda kaldığı rivayet edilmektedir⁹⁵. Bu durum Abdal Musa'nın Kırşehir'deki Ahi ve Türkmenlerle ilgisini sürdürdüğünü göstermektedir. Batıya göçen Bektaşî ve Ahilerin ise, Osmanlı Devleti'nin kurulmasında ve güçlenmesinde en önemli amil olduğu bilinmektedir.

⁹³ Taşköprü-zade, Edebalı'nın Karamanlı olduğunu yazmaktadır. Hüseyin Hüsâmü'd-dîn'in "Amasya Tarihi" inde (İstanbul 1322-32, III, 206) belirttiği gibi, Edebalı Kırşehir'den Söğüt'e göçmüştür. Kırşehir o dönemde Karaman Devleti hudutları içinde olduğu için Karamanlı olduğu öne sürülmüştür. Nitekim Aşık Paşa'nın oğlu Elvan Çelebi'nin (767/13663) "Menakübü'l-kudsiyye"sinde (Mevlânâ Müzesi Ktp. nr. 4937, yp.113a-113b) Edebalı'nın bir zamanlar Kırşehir'de ikamet etmekte olduğunu, Hacı Bektaş'a yakınlığı bulunduğunu bilahere Söğüt'e gittiğini öğreniyoruz.

⁹⁴ Kırşehirin Dikkatimizi Çeken San'at Abideleri, 637

⁹⁵ Tarih-i Âl-i Osman s. 204-205; Kırşehir Tarihi üzerinde Araştırmalar, Kırşehir 1938, s. 103-105.